

33. ДАХО. – Ф. р-302. – Оп. 1. – Спр. 2070. – Арк. 223.
34. ДАХО. – Ф. р-302. – Оп. 4. – Спр. 60. – Арк. 146.
35. ДАХО. – Ф. п-3. – Оп. 1. – Спр. 339. – Арк. 119.
36. Савчук, В. О. Зазначена праця. – С. 164.

Резюме

В статті аналізується життєвий і творчий шлях Івана Антоновича Любарського – преподавателя Каменец-Подольского государственного украинского университета и ИНО, рассматриваются основные направления его деятельности.

Ключевые слова: И.А.Любарский, украинизация, Институт народного образования, научно-исследовательская кафедра, история, КП(б)У, литература, язык, репрессии, “УВО”.

Одержано 22 травня 2011 року

УДК 929:82.09 О.ПОВСТЕНКО(477“19”)

А.М.Трембіцький

Життєві і творчі шляхи та мистецька спадщина подолянина Олекси Повстенка

У статті розкрито життєві шляхи і діяльність талановитого українського архітектора, арт-маляра, історика українського церковного мистецтва, інженера-будівельника, музеє- і мистецтвознавця, дійсного члена багатьох наукових установ, рятівника Святої Софії, подолянина Олексія Повстенка (1902–1973).

Ключові слова: архітектор, Олекса Повстенко, Свята Софія, Поділля

Ім'я всесвітньовідомого мистця-українця, за радянських часів намагалися викреслити з анналів історії української культури, сьогодні воно майже не відоме нікому, крім вузького кола істориків і мистецтвознавців. В українській історіографії ХХ – початку ХХІ ст. інтерес до життєвих і

творчих шляхів та мистецької спадщини одного з учасників Визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр., талановитого українського архітектора, арт-малювача, історика українського церковного мистецтва, інженера-будівельника, музеє- і мистецтвознавця, дійсного члена багатьох наукових установ, члена наукової ради Софійського архітектурно-історичного музею (1939–1941), рятувальника Святої Софії, подолянина Олексія Повстенка, обмежувався лише оприлюдненням стислих згадок та біографічних розвідок М.Кресальним (1960)¹, П.Одарченком (1973, 1999, 2006)², В.Біляєвим (2003)³, М.Криницькою (2003)⁴, В.Магдинцем (2003)⁵, М.Степановим (2006)⁶, С.Котом (2006)⁷, А.Трембіцький (2009)⁸. Досить короткі гасла про нього подано в довідково-енциклопедичних виданнях⁹, різних часописах¹⁰, у т. ч. “Свобода”¹¹.

Олекса Іванович Повстенко народився 25 лютого 1902 р. у селянській родині в містечку (нині – село) Хащовата Гайсинського повіту на Східному Поділлі. Під час Визвольних змагань українського народу (1917–1921) добровільно став козаком першого українського збройного формування легендарного Богданівського полку 6-ої Запорізької дивізії армії Української Народної Республіки¹², де й прослужив до осені 1919 р.¹³ Після падіння УНР Олекса Іванович обрав фах будівельника. В 1927 р. закінчив Волинський індустріальний політехнікум (Житомир) і відправився підкорювати столицю радянської України Харків. Після закінчення аспірантури при Науково-дослідному інституті промислового будівництва в Харкові¹⁴ п’ять років (1929–1934) читав у Харківському будівельному технікумі курс “будівельної справи” та “будівельної механіки”, одночасно – доцент інженерно-будівельного інституту (викладав курс “будівельні матеріали”)¹⁵, інженер-архітектор Науково-дослідного інституту проектування металургійних заводів (ГППРОМЕЗ), головний інженер-архітектор на будівництві Харківського центрального поштамту¹⁶.

У 1935 р. талановитий архітектор разом із багатьма відомими українськими зодчими переїхав у Київ, де працював архітектором будівельного відділу Народного комісаріату освіти УРСР, одночасно – архітектором проектного відділу Управління Південних залізниць. В 1937 – став завідувачем кабінетом архітектури й керівником відділу підвищення кваліфікації архітекторів при Республіканському правлінні Союзу архітекторів України¹⁷.

В другій половині 30-х рр. ХХ ст. він посідає високі посади і проводить активну будівничу діяльність. Талановитий архітектор реалізує свої архітектурні проекти освітніх та культурних споруд, серед яких, Черкаський педагогічний інститут (нині – старий корпус Черкаського національного

університету)¹⁸. Втілюються в життя численні “невеликі проекти шкіл, про-світ тощо, але більша моя архітектурна праця – Сільськогосподарський ін-ститут в Кам’янець-Подільському – моєму губерніальному місті – датується також 1931 р.” – пізніше згадував О.Повстенко¹⁹, проекти житлових і гро-мадських будинків в Україні – Науково-дослідного інституту педагогіки в Харкові й Харківської астрономічної обсерваторії (біля м.Люботина). Крім того, виконав проекти будівель для Криворізького педінституту і Південної залізниці, житлового будинку інженерно-технічних робітників у Харкові. Загалом у довоєнний період за його архітектурними проектами побудовані бібліотеки, клуби і школи в Дніпропетровську, Запоріжжі, Києві, Новоград-Волинському, Переяславі, Умані, Харкові, Херсоні, Шепетівці, але найбіль-ше шкіл побудовано на Донбасі²⁰ та інші об’єкти.

В цей період, крім творчої діяльності, О.Повстенко значну увагу при-діляв науковій роботі, опублікувавши чимало праць. Учений згадував, що перші “мої друковані праці датуються 1931 р.”²¹. Загалом в довоєнний період опублікував такі праці: “Будівельна справа. Курс підвищення квалі-фікації робітників” (1931), “Проекти шкіл” (1932), “Проект одноклек-тової школи-семирічки” (1932), “Альбом проектів сільськогосподарського будівництва” (1933), “Батьківщина Т.Г.Шевченка в її минулому і сучас-ному” (1939), “Архітектурні роботи Т.Г.Шевченко” (у співавторстві з І.Машковим, 1939), “Стильові особливості барокко на Україні в XVII – XVIII ст.” (1940) та ін. Посилання на деякі його роботи були й у післявоєн-ній радянській літературі. Так, М.Шагинян у праці “Тарас Шевченко” (1946) згадує його роботу “Архітектурні роботи Т.Г.Шевченко”, проте вже в більш пізніх виданнях це посилання відсутнє. Дві праці “Архітектурні роботи Т.Г.Шевченко” та “Батьківщина Т.Г.Шевченка в її минулому і су-часному” відзначено в академічному виданні “Т.Г.Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість” (Т. 2, 1963)²². Але, на превеликий жаль, майже всі його наукові здобутки, вже через декілька років тоталітарним режимом були захороненні в спецсховищах²³.

Впродовж 1939–1941 рр. журнал “Архітектура Радянської України” майже в кожному числі публікував створений ним “Словник архітектурних термінів”, який “некоректно” використали фахівці-мовознавці з Інституту мовознавства ім. О.Потебні при створенні “Словника української мови” (1970). Вони подали архітектурні терміни О.І.Повстенка – “абака”, “акант”, “атланти”, “бароко”, “візантійська архітектура” та ін., з точним зазначенням чисел журналу “Архітектура Радянської України”, але без згадування імені автора термінів²⁴.

Видатний український архітектор, історик мистецтва О.Повстенко у 1939–1941 рр. не просто досліджував Святу Софію, але, як член наукової ради Державного архітектурно-історичного заповідника “Софійський музей”, опікувався Святиною українського народу в надзвичайно важкий для неї воєнний час, будучи в 1941–1943 рр. її директором²⁵. При цьому важливо зазначити, саме Олексі Повстенкові маємо завдячувати, що Святу Софію Київську не спіткала доля Успенського собору Києво-Печерської лаври. В 1941 р., коли більшовики панічно втікали з Києва, і до приходу німців залишались лічені години, на територію Софії в’їхала вантажівка з вибухівкою. Енкаведисти мали намір замінувати його, проте він як директор музею не допустив цього злочину і зробив усе можливе, щоб варвари-чекісти не зруйнували Святу Софію²⁶. Йому вдалось переконати “патріота у військовій шинелі (що мав замінувати Собор) машину з вибуховими речовинами повернути назад”, – писав Леонтій Форостівський в праці “Київ під ворожими окупація ми” (Буенос-Айрес, 1952)²⁷, і не робити злочину перед історією²⁸. Про цей факт згадав і І.Коляска у книжці “Two years in Soviet Ukraine” (Торонто, 1969)²⁹. Ніна Булавицька в приватному листі до О.Повстенка про цей відважний і дуже ризикований в ті часи спротив, писала: “Не раз згадую Вас і той день, коли Ви врятували Софію від руйни. Я абсолютно певна, що лише Вам треба завдячувати, що ми не втратили і Софії, бо ж я була чи не єдиним свідком розмови між Вами і солдафоном, який перед відступом Червоної армії прийшов шукати підвалів у Софії. Чи знають за це на Україні і чи Загребельний використав це у своєму творі (хоч і вживаючи зовсім інших загарбників)”³⁰. Про це писав О.Гончар у “Записках на окремих аркушах”³¹. І якби О.Повстенко не зробив більше нічого, крім порятунку собору Святої Софії від знищення, вже за це ім’я подолянина гідно бути в числі видатних синів України³².

Друга світова війна не обійшла стороною й О.І.Повстенка, поділивши його життя й діяльність на радянський і “пострадянський” періоди. Зберігати українську культуру та історичні пам’ятки українського народу в плани німецьких завойовників не входило і тому “пам’ятки софійського подвір’я “прийшли до ще більшого занепаду”³³. Після втрати роботи в соборі Святої Софії, він у 1943–1944 рр. читав курс історії українського мистецтва в Мистецько-промисловій школі у Львові під керівництвом подолянина Олекси Новаківського (родом із Слобідки-Ободівської Ольгопільського району на Вінниччині). Тут же в часопису “Наші дні” надрукував свою статтю “Княжий Чернігів” (1944)³⁴. Однак уже в середині 1944 р. Олекса Повстенко разом з іншими видатними діячами української культури

був вивезений до Німеччини й поміщений в концентраційний табір³⁵, з якого його в 1945 р. звільнили американці і помістили в табір для переміщених осіб³⁶.

Живучи великою ідеєю і незважаючи на дуже несприятливі умови таборового та еміграційного життя в Німеччині, Олекса Іванович невтомно працював над досягненням своєї високої мети – вивчати й популяризувати архітектурні та мистецькі пам'ятки українського народу. Внаслідок цієї плідної і наполегливої науково-дослідної роботи в 1946–1949 рр., навіть у таборах біженців, він написав і зумів опублікувати ряд цінних праць з історії київських пам'яток і українського мистецтва. Серед них “Київ. Альбом архітектурних пам'яток” (Авгсбург, 1946)³⁷, у якій висловив свою мрію про ті часи, “коли, нарешті, повстане Українська незалежна держава і над Києвом тріумфально замайорить жовто-блакитний прапор волі з мас-статичним тризубом, тоді український народ розбудує свою чарівну столицю і увінчає її золотою короною, відбудувавши всі знищені архітвори – її золотобанні храми. І тим повернена буде Києву його давня традиційна назва Золотоверхого”³⁸; “Наш Київ святий” (Авгсбург, 1946); “Фрески і мозаїки катедри Св. Софії в Києві” (Мюнхен, 1946)³⁹; “Історичні плани Києва” (Авгсбург, 1947; у співавторстві з професором П.Курінним)⁴⁰; “Українське мистецтво” (1947)⁴¹; “Фрески і мозаїки Михайлівського (Дмитрівського) монастиря в Києві” (Мюнхен, 1947), в якій зробив висновки про “місцеве, київське походження плану й загального вигляду катедри Св. Софії, а не про якесь греко-візантійське”, хоча деякі “конструктивні особливості Київської Софії, як і її архітектурні форми та внутрішня оздоба, хоч і наслідують візантійсько-романські впливи, проте мають своєрідний давньоукраїнський характер”. Ці твердження підтримав професор В.Кричевський, який писав, що висновок Повстенка “має солідну історичну основу. І от, всупереч іншим дослідникам, які намагалися відшукати первовзір Св. Софії і в Царгороді, і в Солуні та в інших містах Візантії, в Болгарії й Грузії, архітект Повстенко вказує, що її первовзір був тут же, в Києві в Десятинній церкві. П'ятинавовий план храму Св. Софії з п'ятьма вівтарними апсидами й двома галереями, є повторений, розвинутий і поширений план київської Десятинної церкви, яка мала три нави й три апсиди й партерові галереї”; “Київська катедра Св. Софії як оригінальна пам'ятка української національної архітектури” (Ульм, 1949)⁴² та інші.

О.Повстенко також розпочав працю над “Історією українського мистецтва” і, на жаль, видав лише першу її частину (Нюрнберг-Фюрт, 1948)⁴³, про це професор В.Щербаківський писав: “Перший випуск праці... свід-

чить про нього як про визначну наукову силу. Він є автором цікавим, має у своєму розпорядженні багато наукового матеріалу, і то доброго, і, невважаючи на незвичайно тяжкі обставини, в яких перебуває, робить добре діло. Видно, він має багато енергії і впевненості, має здібності й знання, а до того є добрим рисівником, про що свідчать його рисунки” (1949)⁴⁴.

Варто також відзначити, що перебуваючи в 1946–1949 рр. у Німеччині, Олекса Іванович проводив значну педагогічну і наукову роботу в Українському вільному університеті⁴⁵, де читав лекції з історії українського мистецтва⁴⁶, а також наукову – в Українській вільній академії наук⁴⁷, де на мистецтвознавчих конференціях читав доповіді “Стильові особливості і самобутні національні форми бароко України в XVII – XVIII ст.” (Авгсбург, 1946), “Внутрішнє і зовнішнє оздоблення будов і храмів гетьмансько-козацької доби” (Новий Ульм, 1946)⁴⁸. Був співробітником редакційної колегії “Енциклопедії Українознавства”⁴⁹. Крім того, на замовлення розробив проект будинку управління електростанції в м. Нітра (Словаччина)⁵⁰.

В 1949 – Олекса Повстенко, разом з подолянами-емігрантами – Володимиром Січинським, Віктором Приходьком та іншими, переїхав до Сполучених Штатів Америки⁵¹. Перші роки еміграції в Америці були дуже важкі, але він як добрий архітектор був серед тих небагатьох новоприбулих українців, що одразу мали змогу зайнятися своєю фаховою діяльністю. Йому доводилося працювати в різних приватних архітектурних фірмах⁵². Так, фірма Гораса Пізлі й Франка Кола доручила Олексі Івановичу оформити проект реконструкції “Космос-клубу” та будинку корейського посольства у Вашингтоні. А найбільша у Вашингтоні фірма Mills, Pettico & Mills дала йому можливість виявити свої вміння в архітектурному оформленні фасаду музею Смітсонівського інституту⁵³, численних житлових і громадських будинків⁵⁴ та інших споруд.

Цінний внесок зробив О. Повстенко і в церковне будівництво. Так, на замовлення української діаспори він безкорисно у співавторстві з архітектором Ю. Корбіним виконав архітектурний проект собору Пресвятої Трійці (Вінніпег, 1949)⁵⁵; за його проектом виконано іконостас української православної церкви Святого апостола Андрія Первозванного (Вашингтон); проект репрезентативного храму Української Автокефальної Православної Церкви Святого Симона (Париж, 1956)⁵⁶. Цей храм, “присвячений Святому патронів Головного отамана Військ Української Народної Республіки – як символ незламності української нації і невмирущості її споконвічної слави визвольних змагань і як символ непохитної віри у світле майбутнє незалежної України”⁵⁷, мав бути виконаний “в українському стилі, при-

крашений українськими мистцями”⁵⁸ та відобразити у своїй архітектурі характер церковної споруди в стилі українського бароко гетьмансько-козацької доби – “доби золотого розквіту української національного мистецтва”⁵⁹, створеного самим народом і, якого вимагає “наша національна гідність і центральне положення Парижа в культурному світі”⁶⁰. Вважаючи цей проект своїм “скромним громадським і вояцьким обов’язком”, він увесь свій гонорар у 750 дол. пожертвував на побудову⁶² храму-пам’ятника, яким передбачалось вшанувати “пам’ять інших Великих Синів України... що спочивають вічним сном у Парижі”⁶³. Але, на жаль, плани спорудження храму Св. Симона залишилися нереалізованими⁶⁴.

Репродукції цих проектів потрапили в книгу анналів музею й послужили О.Повстенкові добрим атестатом для маловідомого американцем українського зодчого і завдяки цьому, в 1959 р. він одержав третю по значимості посаду архітектора-проектувальника в службовій ієрархії архітектурного відділу канцелярії головного будівельника Капітолію⁶⁵. Майже тринадцять років він віддав важкій і виснажливій праці в архітектурному відділі, часто стоячи виконував свої архітектурні проекти в майстерні без вікон до глибокої ночі, проте “йому, як архітекторові, ця робота була дуже до вподоби, вона була цікава для нього своєю багатою різноманітністю, вільним вибором високоякісних будівельних матеріалів”, найефективніших порід мармурів США, “орнаментального металу, бронзи”. Олексі Івановичу часто доручали переважно репрезентативні роботи – проект орнаментованого визолоченого диску із зображенням президентського символу і могутності США – американського орла, “де треба застосовувати акварель, тонкий орнаментальний рисунок для дереворізьби, бронзових відливів”, хоча “йому не бракувало й звичайної щоденної архітектурної роботи”⁶⁶, проекти скульптурних деталей канелюрованих пілястр з йонійськими капітелями, бронзових канделябрів в головних канцеляріях Капітолія і Бібліотеки Конгресу⁶⁷, бронзові меморіальні таблиці, різьблені оздобы годинників у Капітолію, бронзові ліхтарі в портиках Сенату й Конгресу, графічні роботи для видань Капітолія⁶⁸ тощо. Варто зазначити, що майже вся технічна частина проектування була підпорядкована О.Повстенкові, який розробляв проекти інтер’єру великої зали – вестибюля й вітальні особливого призначення в центральній частині нової східної добудови Капітолія для прийому видатних гостей, шкцевого проекту підземних гаражів (1962) і чотириповерхової забудови внутрішнього двору для додаткових приміщень Конгресу, архітектурної експозиції для центральної ротонди першого поверху Капітолія, стендів експозиції для рідкісних книг,

гравюр, авторських рукописів і музичних набутків у будинках книгозбірні Конгресу (1961), експозиції для важливих історичних актів та інших документів Верховного суду США, Палати представників, Державного ботанічного саду⁶⁹, фасаду планованої добудови нового Сенатського будинку, загальних і детальних малюнків фасаду тощо. До речі, з дозволу головного архітектора Капітолія його проект виставкових стендів Бібліотеки Конгресу використав Королівський музей у Лондоні⁷⁰. На жаль, “прості громадяни не мають можливості споглядати витвори” славетного подолянина, який щасливо сполучав великий досвід “фахівця-архітекта з мистецькими здібностями і мистецьким хистом”⁷¹.

О.Повстенко, як талановитий архітектор, разом із відомим скульптором С.Литвиненком приймав активну участь в роботі мистецької комісії Крайового комітету пам’ятника Шевченкові у Вашингтоні (голова С.Гординський – авт.). Так, 13 січня 1961 р. комісія оглянула чотири запропоновані публічні площі-сквери у Вашингтоні, на яких можна було б здвинути пам’ятник Т.Шевченку в 100-річчя його смерті, згідно із схваленим Конгресом та підписаним президентом США законом. Комісія незважаючи на те, що в “Літературній газеті”, появились “повні люті і лайок виступи проти українців за акцію в справі будови пам’ятника”, неодноразово (24 січня, 28 квітня, 17 листопада) проводила свої засідання, в яких брав участь ще один знаний подолянин, член Екзекутиви Комітету, Г.Костюк⁷². Діяльність комісії завершилась побудовою величного пам’ятника славному сину України. Дуже бажано, щоб сучасні державні діячі України “пам’ятали про його роботи й придивилися до них уважніше. І при нагоді нагадали про це американцям. Повинні ж ми мати свою національну гордість”⁷³.

У розпал холодної війни подолянин, мистецтвознавець Олекса Повстенко, не зважаючи на втрати в духовній сфері та виснажливу заробітччанську працю емігранта, не маючи доступу до джерел, знаходив час і для наукової та мистецької праці. Він витворив значну резонансну працю про руйнування культурно-історичних пам’яток у Києві, в яких дав загальне уявлення про проблему нищення пам’яток історії. Він не тільки врятував українську святиню – Святу Софію від знищення під час Другої світової війни, але й написав і видав про неї на українській та англійській мовах, при сприянні Української Вільної Академії Наук, у середовищі не надто сприятливо наставленому до українства, цінну, чудово ілюстровану монографію “Кафедра Св. Софії в Києві” (New York, 1954; Київ, 1997)⁷⁴. Славнозвісна праця стала найвищим досягненням професора, цей “монументальний твір” (472 с., 336 іл., текст подано українською і англійською мова-

ми)⁷⁵, являє собою першу в історії новочасного українського мистецтвознавства монументальне дослідження визначної пам'ятки давньоруської архітектури, яку О.Повстенко назвав “найвидатнішим Українським Палладіумом”. Про цю, майже тисячолітню пам'ятку й досі залишаються дискусійними міркування щодо дати її заснування, характер, своєрідність і прототипи її архітектури, сюжетний зміст світських фресок, походження й час виготовлення саркофага Ярослава Мудрого тощо⁷⁶.

Вчений не лише якнайповніше для свого часу розповів про Святу Софію, але й глибоко проаналізувавши історичні відомості про неї, її архітектурно-мистецьку спадщину, дослідницькі здобутки у її вивченні, стверджує, що історія “Святої Софії за московсько-комуністичного панування була не менш драматичною, ніж за монголо-татарського ярма”⁷⁷: більшовики конфіскували дорогоцінні речі, по-варварськи знищено іконостаси та мистецькі цінності. Багато цінних експонатів музею вивезли німецькі окупанти. Докладно проаналізувавши архітектурні особливості Собору і подавши опис його внутрішньої оздобы, він стверджує про українську автотонну оригінальну архітектуру й мистецьку красу Софії. Він, зокрема, довів, що “високомистецька різьба, що нею оздоблена гробниця фундатора Софійського Собору великого князя Ярослава Мудрого, виконана руками місцевих українських майстрів”⁷⁸, а план Собору “має безпосередньо київське походження”⁷⁹. Монументальна праця здобула високу оцінку іноземних фахівців, численних рецензентів⁸⁰, знаних архітекторів і мистецтвознавців – Артура Войса, Джорджа Гамільтона, Коннета Конанта та ін., які писали, що “автор книги правильно зазначає, що на цій величній будові від самого початку був український вплив”. Один із професорів Колумбійського університету сказав президенту УВАН професору М.Ветухову: “Якби ваша Академія більш нічого не зробила за увесь час своєї діяльності, то все одно вона цим виданням виправдала б своє існування”. Знаний мистецтвознавець С.Гординський писав: “Це чудова книжка, яка кожного зачарує почуттям прекрасного і буде одночасно відкриттям для наукового світу, бо жодна інша книжка про катедру Св. Софії не містила подібного багатства прекрасно виконаних ілюстрацій”⁸¹.

В радянській Україні офіційні чиновники були дуже занепокоєні виходом у світ цієї монументальної книги про Софійський собор, та ще й англійською мовою⁸². Саме тому, неупереджену, правдиву розповідь автора-емігранта про велично-радісні і сумні сторінки в долі Святої Софії, монастирських споруд XVIII ст., було заборонено, а лічені її примірники, що дісталися на Батьківщину, закрито в спецховищах⁸³. При цьому, радян-

ський вчений М.Каргер, погоджуючись з О.Повстенком про споріднення архітектурних планів і будівельних конструкцій катедр Святої Софії й Десятинної церкви, виконуючи замовлення своїх господарів, все ж назвав вченого “войовничим українським буржуазним націоналістом” і писав, що його праця “Катедра св. Софії у Києві” має “злобно-брехливий характер” (1961)⁸⁴. Праця стала “поштовхом для видання аналогічних праць у Києві, бо цілком можливо, що тільки після появи цієї праці українські вчені добилися того, що їм дозволили написати й видати їхні праці про нашу українську святиню”⁸⁵.

Рятуючись від “еміграційного лихварства” Олекса Іванович, маючи гіркий досвід співпраці з видавництвом “Українське слово” в Парижі, щодо видання своєї праці “Українське національне мистецтво”, писав, що “буває значно гірше, коли ви вже попалися якомусь видавництву. Здали туди все готовісіньке до друку: тексти кількома мовами, графічні роботи до кожного розділу, кольорові вкладки, кліше тощо. І от редакція, прибравши все це до рук ще в 1947 році, і не думає про видання книжки. Автор перестав існувати для неї”⁸⁶.

Свої великі здібності вченого архітектора, мистецтвознавця і талановитого художника Олекса Повстенко виявив у прекрасній праці про високомистецькі пам’ятки столиці України “Золотоверхий Київ” (1954). Самотужки, у “мізерних емігрантських умовах, відірваний від українських музеїв і бібліотек”⁸⁷, працюючи на веритайпері, видав її окремими зошитами⁸⁸. В текстову частину планував включити “розділи: 1) Великокняжий Київ X – XIII століття; 2) Київ за переходової доби XIV – XVI століть; 3) Гетьмансько-Козацька доба Києва; 4) Київ в XIX й XX століттях”, а також ілюстрації. Зокрема, в передмові до першого зошита професор писав: “Київ, прекрасна, чарівна столиця Великої Соборної України, мальовничо розташована на горах і долинах правого і рівнині лівого берегів Дніпра-Славути, за своєю природною красою займає одне з перших місць серед столиць усієї Європи... Величезні багатства України, блиск і краса її надзвичайно мальовничої, золотoverхої столиці впродовж віків притягали до себе різні орди загарбників. Монгольські, татарські, московські орди: Батия, Едігея, Менглі-Гірея, Андрія Боголюбського або новітні московсько-большевицькі ватаги Муравйова чи цілком подібні до них орди Гітлера приходили одні за другими і доруйнували та дограбовували те, чого не встигли їх попередники. В наслідок останньої жадливої війни ... були знищені московськими й німецькими окупантами найкращі пам’ятки архітектури Києва й центральна частина міста”⁸⁹.

Відомий український вчений, професор В.Щербаківський (Визвольний Шлях, Лондон, 1955) високо оцінивши зміст і мистецьке оформлення книжки, писав: “Цю працю він міг здійснити тільки завдяки тому, що був керівником Києво-Софійського музею-заповідника, і треба дякувати Богові, що саме він, а не хтось інший ним був...”⁹⁰, адже Олекса Повстенко, – це “вчений архітект і мистецтвознавець, одночасно артист-маляр. Він сам креслить плани київських церков і подає власні реконструкції, дуже добросовісно й гарно виконані. Накреслені ним різьблені оздобы кам’яних плит на хорах Св. Софії, а також орнамент підлоги – роблять сильне враження. Виклад стислий і науковий... Книга ...буде правдивою оздобою кожної бібліотеки, а в кожного українця буде дорогоцінною настільною книгою, якою він може похвалитися перед кожним чужинцем, показуючи йому наочно висоту культури нашої старої столиці, витвір нашого, а не московського народу...”⁹¹. “Золотоверхий Київ” ...це розкішний плід його довголітньої праці, великого ентузіазму та глибокої любові до українського мистецтва і української національної справи”⁹². “Виклад книги стислий і науковий, але так легко стилізований, що його може читати й легко розуміти і зовсім невчений чоловік”⁹³.

Д.Бучинський писав, що ім’я професора “дає повну гарантію про високу класу “Золотоверхого Києва” як під оглядом науковим, так і мистецьким. Ніяких найменших застережень не залишають ні за читачем, ні за критикою перші чотири зошити, а навпаки, вони ясно говорять, що книга достойна не тільки автора, нашої науки... а достойна нашого національного імені. Сам факт, що автор взявся за видання цієї книги, подиву гідний... Багатство ілюстративного матеріалу: плани, фотографії наших старих рукописів і перводруків, фотографії церков, зразків церковного мистецтва, репродукції старих гравюр, фресок, фотографії мозаїк, орнаментів хрестів – такі чудові й рідкісні, що дійсно годі ними налюбуватися, годі здержати подив до великого мистецького духу наших предків... Автор все, що від нього було залежне, зробив”. Остання відповідь за нашою громадою” (1957)⁹⁴.

Професор П.Василенко в часопису “Свобода” писав: “...Науковий характер книжки сполучено з популярним викладом, тому ця праця однаковою мірою цінна буде і для науковців і для найширших мас читачів. На високому рівні стоїть мистецьке оформлення книжки. Автор, сполучаючи в своїй особі фах інженера-архітектора, талановитого мистця-художника, педагога-професора високої школи і науковця та літератора, зумів показати всі свої здібності у виданні цієї прекрасної праці про столицю України”⁹⁵.

На “Золотоверхий Київ” були подані рецензії і часописах української діаспори: “Ця серйозна праця повинна знайти сильний відгомін, а головне – поважне зацікавлення всіх, хто не байдужий до виявів нашої культури у минулому. Автора, відомого нашого вченого, щиро вітаємо з випуском цієї совісної і актуальної праці” (“Овид”); “Це прекрасне видання про нашу столицю, про яке ми вже раз інформували наших читачів, успішно посувається вперед – про це свідчить поява другого зошитку. Проф. О.Повстенко, який взявся за цю працю, робить велику, сьогодні ще не оцінену, прислугу нашому народові, даючи повний і вичерпний нарис про нашу столицю. На таке видання не можуть сьогодні спромогтись й в Україні, хоч там є більші можливості, зате нема волі” (“Нові Дні”)⁹⁶.

На жаль, через недугу, брак видавничих фондів і передчасну смерть професорові “не довелося закінчити свого задуму до кінця” і друком із 12 запланованих зошитів вийшли тільки 1–4-й і 6-й, до текстів подано – ілюстрації історичних планів і краєвидів столиці, цілих архітектурних ансамблів, найкращих вулиць, площ, мальовничих видів Дніпра та околиць міста; рисунки планів й розрізів головних будов, їх деталей; світлини інтер’єрів, видатних зразків мистецьких творів та артистичного ремісництва⁹⁷.

Важливо зазначити, що в зв’язку з виданням “Золотоверхого Києва” професор також видав серію марок (комплект 12 штук) із зображенням найцікавіших церковних об’єктів Києва, з яких більшість, на жаль, – зруйновані⁹⁸.

Досліджуючи і пропагуючи українську архітектуру і мистецтво О.Повстенко опублікував цінні праці про архітектурну й мистецьку красу київських церков⁹⁹, серед них: брошури “Катедра Св. Софії у Києві й доля архітектурних пам’яток Великокняжої доби України” (Нью-Йорк, 1969) і “930-ліття катедрального храму київської Св. Софії і доля архітектурних пам’яток великокняжої доби України” (Нью-Йорк, 1968); статті в журналах: “Нові дні” – “Золоті Ворота” (1953), “Церква Св. Андрія Первозванного у Києві” (1954), “Церква Різдва Христового у Києві на Подолі (церква-усипальниця Великого Кобзаря)” (1972)¹⁰⁰, уривок з якої передрукували “Пам’ятки України” (2003)¹⁰¹; “Нотатки з мистецтва” – “Мистецька данина Шевченкові у творчості київських графіків” (1966), “З рідним народом – до вершин рідного мистецтва” (1966); часописах: “Свобода” і “Новий шлях” – “Лемківщина та її мистецтво” (1968); “Нові дні” – “Саркофаг Великої княгині Ольги” (1970)¹⁰². Його працю “Пограбування релігійно-мистецьких цінностей Софії Київської” частково передрукувала “Народна творчість та етнографія” (1997)¹⁰³.

Крім того, Олекса Іванович знаходив час для наукової роботи в ділянці української архітектури і українського мистецтва, невтомно працював для української громади, впродовж 12 років голова Вашингтонської групи УВАН.

Часто виступав з доповідями перед українськими емігрантами Канади і США, на зборах різних громадських товариств, наукових засіданнях УВАН і НТШ¹⁰⁴. Так, 27 грудня 1954 р. на засіданні секції археології і мистецтва УВАН, яке відбулося в Колумбійському університеті (Нью-Йорк) прочитав реферат “Катедра св. Софії в Києві в світлі останніх досліджень”, в якому розповів “про працю над дослідженням св. Софії 20–30-х років” і продемонстрував “прекрасні фотографії та інший ілюстрований матеріал, приготовлений для згаданого видання”¹⁰⁵. Президент УВАН, професор М.Ветухів у своєму виступі 18 червня 1955 р. на річних зборах відзначив, що найбільшим досягненням, є видання О.Повстенком “Святої Софії у Києві”. Сам дослідник прочитав доповіді “Синтеза українсько-візантійського мистецтва в катедрі Святої Софії у Києві”¹⁰⁶ та “Про українсько-візантійський стиль в архітектурі”, де він зазначив, що видання “дає об’єктивну характеристику величній пам’ятки української архітектури”, яка советськими мистецтвознавцями зарахована до “пам’яток російського архітектурного мистецтва”. В ньому “вперше запроваджено поняття “українсько-візантійський стиль”, що характеризував архітектуру Києва. Загалом у фресках відбилась декілька митецьких шкіл, а “вплив московського мистецтва на Катеру Святої Софії виключений, бо в ті роки московське мистецтво тільки народжувалось”¹⁰⁷.

8 червня 1958 р. за участю президента УНР в екзилі С.Витвицького та архієпископа УАПЦ Палладія, відбулись річні збори УВАН (Нью-Йорк), на яких виступаючими звернуто увагу на те, що “такі видання Академії, як “Катедра св. Софії в Києві”... добре розходяться, але все ж треба приділити ще більше уваги їх розповсюдженню”. Водночас звернено увагу присутніх на те, що конференції відбувалися і в осередках УВАН у Денвері, Дітройті, Вашингтоні, де з доповідями виступали знані подоляни О.Повстенко, І.Розгін та ін.¹⁰⁸. Загалом же, за десять літ свого існування УВАН чимало додала “до скарбниці української та світової науки”, а її “розкішні спеціальні видання, як, наприклад, книжку-альбом “Катедра св. Софії в Києві”, можна знайти в бібліотеках усіх більших університетів США і Канади, в багатьох кращих бібліотеках світу і в Києві”, вона є “в бібліотеці одного з правлячих монархів Європи, в бібліотеці Міністерства Закордонних Справ Англії, в бібліотеках найвищих церковних достойників світу”¹⁰⁹.

Учасники річних зборів визнали, що часопис УВАН “Анали” має велике “значення для української історичної науки”, адже це “єдиний український науковий журнал в англійській мові”, в якому друкувалися статті О.Повстенка з історії мистецтва¹¹⁰.

На мистецтвознавчих конференціях УВАН прочитав доповіді “Архітектура старого Києва” (Нью-Йорк, 1950), “Архітектура княжої України за часів Ярослава Мудрого” (18 грудня 1955 р.)¹¹¹, “Українська архітектура в малярській творчості Шевченка” (1964), “Межигірський Спас у творчості Шевченка” (1966), “Чигирин і Суботів у поетичній і малярській творчості Т.Г.Шевченка” (Вашингтон, 1967), “Шевченкова “Мальовнича Україна” (Вашингтон, 1968).

13 грудня 1968 р. на урочистій науковій конференції НТШ (Нью-Йорк), присвяченій 930-літтю Катедрального храму Київської Святої Софії виступив із доповіддю “930-ліття Святої Софії і доля архітектурних пам’яток великокняжої доби в Україні”, проілюструвавши її численними прозірками¹¹², а на конференції НТШ (Вашингтон, 1969) – доповідь “Саркофаг Великої княгині Ольги”¹¹³.

Брав участь у спільних Шевченківських конференціях, які проводили Вашингтонська група УВАН і місцевий осередок НТШ. Так 16 березня 1958 р. прочитав доповідь “Київ за часів Шевченка”¹¹⁴, а 12 березня 1961 р. на конференції, присвяченій 100-літнім роковинам з дня смерті геніального поета і національного пророка України Т.Г.Шевченка, “показав на екрані деякі фотознімки, що стосувалися одного епізоду похорону Шевченка”¹¹⁵.

На засіданнях в Літературно-мистецькому клубі (Нью-Йорк) прочитав доповіді “Про проект храму Святого Симона в Парижі”¹¹⁶, Літературно-мистецькому клубі (Філадельфія) – “Золотоверхий Київ впродовж віків” (19 жовтня 1957 р.)¹¹⁷, Українському архіві-музеї (Чикаго) – “Київ часів Т.Шевченка” (18 травня 1957 р.) і “Сучасна архітектура Києва” (19 травня 1957 р.), що було доброю нагодою “почути і побачити історичний і сучасний Київ від спеціаліста”¹¹⁸. Проте, це лише невелика частина численних виступів подолянина перед українцями діаспори.

Водночас, талановитий архітектор-інженер, автор багатьох архітектурних і мистецьких проектів, видатний історик українського церковного мистецтва, арт-маляр Олекса Повстенко, створив багато оригінальних картин¹¹⁹. Починаючи з 1937 р. разом із знаними мистцями-подолянами Василем Дядиномком (Могилів-Подільський), Миколою Битинським (Літин) та ін., часто брав участь у мистецьких виставках в Україні (Київ, Львів, Мос-

ква, Одеса, Харків)¹²⁰, його картини демонструвалися на виставках в Німеччині (Авгсбург, Баден-Баден, Берхтесгаден, Карсфельд, Мюнхен), Америці (Вашингтон, Нью-Йорк, Філадельфія)¹²¹.

За велику й різносторонню діяльність професор був обраний дійсним членом Української вільної академії наук і Наукового товариства ім. Т.Шевченка¹²². 18 жовтня 1958 р. за дорученням Сенату Українського Вільного Університету “проф. П.Ковалів, гол. делегатури УВУ, проф. д-р І.Мірчук, ректор УВУ”¹²³ і “проф. УВУ д-р Василь Стецюк”¹²⁴ провели в залі НТШ (Нью-Йорк) промоцію відомого знавця історії українського мистецтва професора Олекси Повстенка на доктора філософії УВУ¹²⁵, в якій “взяло участь кілька десятків осіб з наукових і громадських кол, між ними і д-р Степан Витвицький, президент УНР в екзилі”¹²⁶.

Крім того, він, разом із відомими подолянами – Ярославом Січинським (внук Є.Сіцінського), Миколою Кравчуком (Голова Товариства подолян), Віктором Приходьком (радник Комітету), Тетяною Солухою-Приходько (донька К.Солухи), Оленою Чехівською (Сіцінською), Миколою Битинським, Ольгою Ватич-Приходько (дружина Олекси Приходька), Ольгою Мак та ін., наприкінці 60-х років ХХ ст. приймав активну участь у створенні, а в подальшому, і в діяльності Товариства подолян при Українській Вільній Академії Наук (США)¹²⁷. 28 травня 1966 р. ініціативний гурток подолян утворив Організаційний Комітет (керівник Я.Січинський, в середині 70-х років відійшов від керівництва) з відзначення в 1968 р. 900-ліття міста Кам’янець-Подільського. Після святкування річниці, Президія УВАН 4 вересня 1969 р. реорганізувала Комітет в Управу Товариства подолян і створила при історичній секції УВАН Кабінет дослідження Поділля ім. Ю.Січинського¹²⁸, в якому Олекса Іванович також брав участь.

Видатний вчений, дійсний член УВАН, НТШ, ОМУА, знаний архітектор, інженер, історик, мистець і мистецтвознавець, заслужений діяч української мистецької культури¹²⁹, автор багатьох цінних праць з української архітектури і мистецтва, видатний громадський діяч¹³⁰ Олекса Іванович Повстенко помер “після довгої й тяжкої хвороби” 15 січня 1973 р. у Вашингтоні. Похований в українському православному центрі в Бавнд Бруці (New Tersey, США), поряд із подолянами Оленою Чехівською (Сіцінською), Володимиром Січинським, Віктором Приходьком та ін.¹³¹.

П.Одарченко згадуючи Олексу Івановича писав, що в останні роки він, “немов передчуваючи близький кінець, був особливо активний ... дуже багато працював, надмірно працював, намагаючись здійснити свої задуми й пляни”. Він “мріяв про видання своїх ще не опублікованих праць – про

Михайлівський монастир, про архітектурні пам'ятки України-Руси, про гетьмансько-козацький стиль барокко, про українську архітектурну термінологію". На жаль, "невблаганна смерть перервала цю кипучу діяльність енергійного вченого"¹³².

16 січня 1983 р. з нагоди 10-річчя з дня смерті відбулося спільне засідання Вашингтонської групи УВАН і осередку НТШ, присвячене світлій пам'яті Олекси Повстенка, а в залі УПЦ св. ап. Андрія Первозванного була влаштована виставка його друкованих праць та мистецьких творів¹³³. На жаль, доля унікальних матеріалів творчого архіву відомого подолянина – фотонегативів і прозірок із зображеннями пам'яток архітектури та їхніх фрагментів, архітектурних планів та обмірів, нотаток і рукописних матеріалів з історії українського монументального мистецтва, в т. ч. підготовленої до видання ґрунтовної монографії, присвяченої київському Михайлівському собору, й досі залишається невідомою. Віднайдено лише незначну частину його книгозбірні та деякі розрізнені матеріали щодо його діяльності¹³⁴. Серед них невеличка тека з добіркою газетних публікацій, звернення ініціаторів акції до громадськості, копії декількох його листів, щодо участі в спорудженні храму Святого Симона в Парижі¹³⁵.

Незважаючи на всі дуже несприятливі умови для творчої й наукової праці, подолянин Олекса Повстенко, який не любив самореклами, не гнався за славою, за похвалами критики, зробив дуже великий внесок в українську національну і в загальнолюдську науку та культуру¹³⁶. Майбутні біографи та історики, ще мають детально висвітлити і проаналізувати діяльність "енергійного і талановитого" Олекси Івановича Повстенка¹³⁷. А сучасне українське патріотичне громадянство в цілому, і подоляни зокрема, мають своїм обов'язком сприяти поверненню із штучного забуття доброго імені і слави цього славетного подолянина, визначного вченого-мистецтвознавця й архітектора-практика.

Примітки:

1. Кресальний, М. Софійський заповідник у Києві: Архітектурно-історичний нарис / М. Кресальний – К. : Держбудвидав, 1960. – 185 с.

2. Одарченко, П. Олекса Повстенко – архітектор і мистецтвознавець / П. Одарченко // Сучасність. – 1973. – Ч. 9 (153); Передрук: Одарченко, П. Видатні українські діячі: Статті, нариси / П. Одарченко – К. : Смолоскип, 1999. – С. 7-23; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець / П. Одарченко; Вступ. ст. Н. Нікітенко // Пам'ятки України: історія та культура. – 2006. – № 3. – С. 72-82; Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко / Петро Одарченко // Свобода. – 1973. – Ч. 13. – 20 січня. – С. 3; "П. О." Пам'яті проф. О. І. Повстенка / [Петро

Одарченко] // Свобода. – 1983. – Ч. 36. – 21 січня. – С. 5.

3. Біляїв, В. На неокраїнім крилі... / В. Біляїв – Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. – 348 с.

4. Криницька, М. Наш земляк проектував Капітолій / М. Криницька // Волинь. – 2003. – № 84. – 21 серпня.

5. Магдинец, В. Он спас Святую Софію / В. Магдинец // Аспекти. – 2003. – 17 (169). – 25 апреля – 1 мая.

6. Степанов, М. Рятівник Святої Софії / М. Степанов // “Прес-Центр”. – 2006. – № 12 (32). – 15 березня.

7. Повстенків проект храму Святого Симона в Парижі / Вступ. ст. та прим. С. Кога // Пам’ятки України: історія та культура. – 2006. – № 3. – С. 83-89.

8. Трембiцький, А. Подолянин Олекса Повстенко – служив у Петлюри, будував інститути для Сталіна, врятував Собор Святої Софії від більшовиків, проектував і перебудовував Капітолій у Вашингтоні / А. Трембiцький // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXII наукової історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця : О. Власюк, 2009. – С. 376-391.

9. Повстенко Олекса // Енциклопедія Українознавства-II. – Львів: НТШ, 1996. – Т. 6. – С. 2122; Повстенко Олекса Іванович // Ukrainians in North America. – New York, 1950. – Р. 393; Повстенко Олекса Іванович // Вікіпедія – вільна енциклопедія: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

10. Бiльшовицька “турбота” про Софію Київську. Свідчить Олекса Повстенко: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: www/test.interestniy.kiev.ua/old/relig/53-33k; Повстенко, О. І. Катедра Св. Софії у Києві в 1920–1940 роках. Уривки / О. І. Повстенко // Пам’ятки України: історія та культура. – 1996. – № 3-4. – С. 12-15.

11. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...; Одарченко П. Олекса Іванович Повстенко...; 3 Наукового з’їзду в Нью Йорку. Праця Секції археології і мистецтва // Свобода. – 1954. – Ч. 10. – 3 січня. – С. 3; Річні Збори УВАН у ЗДА // Свобода. – 1955. – Ч. 118. – 22 червня. – С. 1; “Л. Д.” Річні збори УВАН у ЗДА/Л. Д. // Там само. – Ч. 133. – 18 липня. – С. 3; Пленарна конференція // Там само. – Ч. 242. – 16 грудня. – С. 3; Виклади проф. О. Повстенка в Шикаго // Свобода. – 1957. – Ч. 94. – 17 травня. – С. 3; Доповідь Олекси Повстенка // Там само. – Ч. 197. – 12 жовтня. – С. 3; Українська хроніка // Свобода. – 1958. – Ч. 63. – 3 квітня. – С. 1; Промоція О. Повстенка на доктора філософії // Там само. – Ч. 200. – 17 жовтня. – С. 3; Сенат Українського Вільного Університету // Там само. – Ч. 200. – 17 жовтня. – С. 3; Проф. Олекса Повстенко промований на доктора УВУ // Там само. – Ч. 202. – 21 жовтня. – С. 1; Річні збори УВАН у ЗДА // Там само. – Ч. 125. – 2 липня. – С. 4; Білінський, Я. Молодші науковці на сторінках “Аналіз УВАН у США” / Я. Білінський // Свобода. – 1960. – Ч. 91. – 14 травня. – С. 4; Соневицький, Л. УВАН у США й українська історична наука / Леонід Соневицький // Там само. – Ч. 91. – 14 травня. – С. 3-4; Мистецька комісія оглянула площі для пам’ятника Шевченкові у Вашингтоні // Свобода. – 1961. – Ч. 10. – 18 січня. – С. 1; Українська

хроніка // Там само. – Ч. 56. – 25 березня. – С. 1; Комітет Пам'ятника Шевченкові відбув чергові наради // Там само. – Ч. 80. – 2 травня. – С. 1; Представники Комітету Пам'ятника Шевченкові відвідали Вашингтон. Мали конференцію в справі площі // Там само. – Ч. 222. – 21 листопада. – С. 1; НТШ відзначає 930-ліття Київської Святої Софії // Свобода. – 1968. – Ч. 230. – 12 грудня. – С. 3; Олекса І. Повстенко. Некролог // Свобода. – 1973. – Ч. 15. – 24 січня. – С. 5; Олекса Повстенко. Некролог // Там само; Золотоверхий Київ // Свобода. – 1983. – Ч. 76. – 23 квітня. – С. 2, 4.

12. Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...; Криницька, М. Зазначена праця; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 76; Магдинец, В. Зазначена праця; Степанов, М. Зазначена праця; Повстенко Олекса Іванович // Вікіпедія...; Більшовицька “турбота” про Софію Київську..

13. Криницька, М. Зазначена праця.

14. Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...; Криницька, М. Зазначена праця; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 76; Магдинец, В. Зазначена праця; Степанов, М. Зазначена праця;

15. “П. О.” Пам'яті проф. О. І. Повстенка...; Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...; Криницька, М. Зазначена праця; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 76; Магдинец, В. Зазначена праця; Повстенко Олекса // Енциклопедія Українознавства...; Більшовицька “турбота” про Софію Київську..

16. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 76; Магдинец, В. Зазначена праця.

17. “П. О.” Пам'яті проф. О. І. Повстенка...; Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...; Криницька, М. Зазначена праця; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 76; Магдинец, В. Зазначена праця; Степанов, М. Зазначена праця; Повстенко Олекса // Енциклопедія Українознавства...; Більшовицька “турбота” про Софію Київську..

18. Криницька, М. Зазначена праця; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 77; Магдинец, В. Зазначена праця; Степанов, М. Зазначена праця.

19. Повстенків проект храму... – С. 88.

20. “П. О.” Пам'яті проф. О. І. Повстенка...; Криницька, М. Зазначена праця; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 77; Магдинец, В. Зазначена праця; Степанов, М. Зазначена праця; Повстенко Олекса // Енциклопедія Українознавства..

21. Повстенків проект храму... – С. 88.

22. “П. О.” Пам'яті проф. О. І. Повстенка...; Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 77; Магдинец, В. Зазначена праця.

23. Криницька, М. Зазначена праця.
24. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 77-78; Магдинец, В. Зазначена праця.
25. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...; Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...; Криницька, М. Зазначена праця; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 76; Магдинец, В. Зазначена праця; Повстенко Олекса Іванович // Вікіпедія...
26. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...; Криницька, М. Зазначена праця; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 72; Більшовицька “турбота” про Софію Київську...
27. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...; Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 76; Більшовицька “турбота” про Софію Київську...
28. Степанов, М. Зазначена праця.
29. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстянка...
30. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 77;
31. Степанов, М. Зазначена праця.
32. Магдинец, В. Зазначена праця.
33. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 72.
34. Там само. – С. 78.
35. Магдинец, В. Зазначена праця; Степанов, М. Зазначена праця.
36. Криницька, М. Зазначена праця; Магдинец, В. Зазначена праця.
37. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 78; Більшовицька “турбота” про Софію Київську...
38. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 73.
39. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 78; Більшовицька “турбота” про Софію Київську...
40. Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 78; Більшовицька “турбота” про Софію Київську...
41. Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...
42. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 78-79.
43. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...; Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 78; Більшовицька “турбота” про Софію Київську...

44. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 78.
45. Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 78; Степанов, М. Зазначена праця.
46. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...
47. Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... –С. 78; Степанов, М. Зазначена праця.
48. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 81.
49. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...
50. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 78.
51. Криницька, М. Зазначена праця; Степанов, М. Зазначена праця; Більшовицька “турбота” про Софію Київську...
52. Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...
53. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 74; Магдинец, В. Зазначена праця; Більшовицька “турбота” про Софію Київську...
54. Повстенко Олекса // Енциклопедія Українознавства...
55. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...; Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 82; Повстенко Олекса // Енциклопедія Українознавства...
56. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...; Повстенків проект храму... – С. 89; Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...
57. Повстенків проект храму... – С. 89.
58. Плевако, П. Невідкладна справа / П. Плевако // Відомості Генерального церковного управління УАПЦ у Великій Британії. – Лондон, 1956. – Ч. 9-10. – вересень-жовтень. – С. 13.
59. Повстенків проект храму... – С. 84.
60. Звіт з діяльності Будівельного комітету // Українське слово. – 1955. – Ч. 734. – 4 грудня.
61. Повстенків проект храму... – С. 84.
62. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 82; Повстенків проект храму... – С. 83.
63. Звіт з діяльності Будівельного комітету...
64. Повстенків проект храму... – С. 84.
65. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...; Криницька, М. Зазначена праця; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 74; Магдинец, В. Зазначена праця; Степанов, М. Зазначена праця; Повстенко Олекса Іванович // Вікіпедія...; Повстенко Олекса // Енциклопедія Українознавства...
66. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 73-74.

67. Більшовицька “турбота” про Софію Київську...
68. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 75.
69. Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...; Криницька, М. Зазначена праця; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 74; Магдинец, В. Зазначена праця; Степанов, М. Зазначена праця; Повстенко Олекса Іванович // Вікіпедія...; Повстенко Олекса // Енциклопедія Українознавства...
70. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 75; Магдинец, В. Зазначена праця.
71. Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...
72. Мистецька комісія оглянула площі...; Комітет Пам’ятника Шевченкові відбув чергові наради...; Представники Комітету Пам’ятника Шевченкові відвідали Вашингтон...
73. Магдинец, В. Зазначена праця.
74. Криницька, М. Зазначена праця; Степанов, М. Зазначена праця; Повстенко, О. І. Катедра Св. Софії у Києві / О. І. Повстенко – [New York], 1954. – С. 167-181; Повстенко, О. І. Пограбування релігійно-мистецьких цінностей Софії Київської / О. І. Повстенко // Народна творчість та етнографія. – 1997. – № 4. – С. 80-87.
75. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...
76. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 72.
77. Більшовицька “турбота” про Софію Київську...
78. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...
79. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 80.
80. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...; Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...
81. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 80.
82. Там само. – С. 81.
83. Там само. – С. 72.
84. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 81; Більшовицька “турбота” про Софію Київську...
85. Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...
86. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 80.
87. Там само. – С. 73.
88. Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 79; Повстенко Олекса // Енциклопедія Українознавства...
89. Золотоверхий Київ... – С. 2.
90. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 73.

91. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 79-80.
92. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...; Золотоверхий Київ... – С. 2.
93. Золотоверхий Київ... – С. 2.
94. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 79-80.
95. Золотоверхий Київ... – С. 4.
96. Там само. – С. 2, 4.
97. Там само. – С. 2.
98. Там само. – С. 4.
99. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...
100. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 81.
101. Лосицький, Ю. Відтворення Церкви Різдва Христового у Києві на Подолі / Ю. Лосицький // Пам’ятки України: історія та культура. – 2003. – Ч. 4. – С. 69.
102. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 81.
103. Повстенко, О. І. Пограбування релігійно-мистецьких цінностей...
104. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...; Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...
  105. З Наукового з’їзду в Нью Йорку...
  106. Річні Збори УВАН у ЗДА // Свобода. – 1955...
  107. “Л. Д.” Річні збори УВАН у ЗДА...
  108. Річні збори УВАН у ЗДА // Свобода. – 1958...
  109. Білінський, Я. Молодші науковці...
  110. Соневицький, Л. УВАН у США... – С. 4.
  111. Пленарна конференція...
  112. НТШ відзначає 930-ліття Київської Святої Софії...
  113. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 81.
  114. Українська хроніка // Свобода. – 1958...
  115. Українська хроніка // Свобода. – 1961...
  116. Повстенків проект храму... – С. 88.
  117. Доповідь Олекси Повстенка...
  118. Виклади проф. О. Повстенка в Шикаго...
  119. Степанов, М. Названа праця...
  120. Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...; Криницька, М. Зазначена праця; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 77; Магдинец, В. Зазначена праця.
  121. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...; Одарченко, П. Олекса Іванович

Повстенко...; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 78; Повстенко Олекса // Енциклопедія Українознавства...

122. Криницька, М. Зазначена праця; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 82.

123. Сенат Українського Вільного Університету...

124. Проф. Олекса Повстенко промований на доктора УВУ...

125. Промоція О. Повстенка на доктора філософії...

126. Проф. Олекса Повстенко промований на доктора УВУ...

127. Легун, Ю. В. Товариство Подолян при Українській Вільній Академії Наук у США (кінця 1960-х – початку 1970-х рр.) / Ю. В. Легун // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 14. Серія: Історія: Збірник наукових праць. / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука / – Вінниця, 2008. – С. 386-387.

128. Там само. – С. 385.

129. Олекса, І. Повстенко. Некролог...; Олекса Повстенко. Некролог...

130. Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...

131. Криницька, М. Зазначена праця; Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 73; Магдинец, В. Зазначена праця...; Степанов, М. Зазначена праця; Повстенко Олекса Іванович // Вікіпедія...

132. Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...

133. “П. О.” Пам’яті проф. О. І. Повстенка...

134. Повстенків проект храму... – С. 83.

135. Бурко, Д. М. А. Плевако / Д. М Бурко. // Українське слово. – 1956. – Ч. 758.

136. Одарченко, П. Олекса Повстенко: архітектор і мистецтвознавець... – С. 82.

137. Одарченко, П. Олекса Іванович Повстенко...

Резюме

В статтє раскрыто жызнєннє путь и дєятєльнєсть тєлєнтлывєго украинского архитектора, художника, историка украинского церковного искусства, инженера-строителя, музей- и искусствоведа, действительного члена многих научных обществ, спасителя Святой Софии, подолянина Алексея Повстенка (1902–1973).

Ключевые слова: архитектор, Алексей Повстенко, Святая София, Подолье.

Одержано 22 травня 2011 року